

Inspirujące praktyki w zakresie wczesnej interwencji i profilaktyki w działaniach na rzecz rodziny i wsparcia dla rodziców w Europie

AGATA D'ADDATO, ANNE WILLIAMS

1. Wprowadzenie

Eurochild to międzynarodowa sieć ponad 100 organizacji zajmujących się prawami dziecka, działających na rzecz poprawy jakości życia młodych ludzi w całej Europie. Praca Eurochild opiera się na fundamencie przyjętej w 1989 roku Konwencji o prawach dziecka ONZ — przełomowego dokumentu ratyfikowanego przez wszystkie państwa członkowskie UE.

10 października 2012 roku, w czasie Konferencji „Think Parents!” organizowanej przez Holenderski Instytut Młodzieży w Hadze, sieć Eurochild zaprezentowała *Kompendium inspirujących praktyk w zakresie wczesnej interwencji i profilaktyki w działaniach na rzecz rodziny i rodzicielstwa*¹. Dokument to owoc pięciu lat wzajemnej nauki i konsultacji w ramach tematycznej grupy roboczej Eurochild ds. wsparcia rodziny i rodzicielstwa. Kompendium jest zbiorem 12 szczegółowych studiów przypadków świadczeń w zakresie wczesnej interwencji i profilaktyki. Opisane inicjatywy są przykładem rozwiązań, które sprawdziły się na gruncie europejskim i niosą ze sobą olbrzymi potencjał tworzenia nowych, innowacyjnych i efektywnych kosztowo metod umacniania dzieci i rodzin.

W całej Europie dbałość o prawa dziecka i jego dobrostan padają dziś ofiarą wszechobecnego kryzysu gospodarczego. Bezrobocie, brak poczucia bezpieczeństwa ekonomicznego i pogarszające się warunki pracy coraz dotkliwiej są odczuwane w finansach wielu rodzin, i to w chwili, gdy potrzeby rodziców wydają się coraz większe². Ciężom budżetowym towarzyszy likwidacja świadczeń na rzecz dzieci i rodziny — w szczególności wczesnej interwencji i profilaktyki. Jesteśmy przekonani, że wsparcie dla rodzin i rodzicielstwa to nie luksus, na który pozwalamy sobie w lepszych czasach. Krótkoterminowe korzyści znikną niedługo w cieniu długofalowych kosztów związanych z ubóstwem i wykluczeniem społecznym doświadczanym w dzieciństwie. Powszechne inwestowanie w rodziny, w połączeniu z dobrze ukierunkowanym wsparciem dla rodzin szczególnie zagrożonych wykluczeniem społecznym, to podstawa spójnego społeczeństwa. W praktyce sprowadza się to do ochrony przed cięciami budżetowymi świadczeń z zakresu edukacji i wieku wczesnodziecięcego. Oznacza to też, że reformy systemu opieki społecznej nie mogą pozbawić zagrożonych rodzin odpowiedniej sieci zabezpieczeń; ochrony wymaga też wczesna interwencja i profilaktyka oraz zintegrowane usługi wspomagające prawidłowy rozwój dziecka. Wsparcie rodzicielskie, edukacja, szkolenie, umacnianie rodzin i sieci społecznych oraz wsparcie grup rówieśniczych przekładają się

¹ Eurochild (2012), *Compendium of Inspiring Practices on Early Intervention and Prevention in Family and Parenting Support*, Brussels. Kompendium jest dostępne na stronie internetowej Eurochild www.eurochild.org/en/news/details-homeblock-links/index.html?tx_ttnews%5Btt_news%5D=6546&tx_ttnews%5BbackPid%5D=185&cHash=450d1229817b732044cfc4f0606381e9

² Eurochild (2012), *How the economic and financial crisis is affecting children & young people in Europe*, Brussels.

na większą pewność siebie rodziców, rozwijają ich umiejętności, poprawiają ich kompetencje jako pracowników, a przez to także wskaźniki rozwoju dziecka. Ideą profilaktyki i wczesnej interwencji jest wspomaganie rodziców i rodzin zanim jeszcze pojawią się problemy. To jedyny sposób pozwalający uniknąć olbrzymich długoterminowych wydatków związanych z rozpadem rodziny, pogorszeniem zdrowia psychicznego i wykluczeniem społecznym.

Ponadto kwestie omówione w tym artykule są istotne w świetle aktualnych wydarzeń gospodarczych i politycznych w Unii Europejskiej:

- Dobrze sformułowana **polityka rodzinna** może zapewnić Europejczykom większe poczucie bezpieczeństwa, a co za tym idzie — zachęcić ich do posiadania takiej liczby dzieci, jaką pragnęliby mieć. Z pewnością powinna się też przyczynić do osiągnięcia większej równości płci — zarówno w domu, jak i w miejscu pracy — oraz do poprawy możliwości godzenia życia rodzinnego z zawodowym.
- **Negocjacje w sprawie kolejnych Wieloletnich Ram Finansowych UE** stwarzają okazję do zagwarantowania funduszy europejskich na realizację programów wsparcia rodziny i rodzicielstwa.
- Kluczowym elementem **Rekomendacji Komisji Europejskiej „Inwestowanie w dzieci: przerwanie cyklu marginalizacji”³** — wydanej 20 lutego 2013 roku w ramach Pakietu Inwestycji Społecznych — jest zobowiązanie do zapewnienia dzieciom środowiska rodzinnego dysponującego zasobami niezbędnymi do zaspokojenia ich podstawowych potrzeb. Walka z ubóstwem dzieci w oczywisty sposób wiąże się z sytuacją rodzin — decydujące znaczenie ma godna praca rodziców i godziwe wynagrodzenie, a także elastyczne warunki zatrudnienia, dzięki którym rodzice mogą łączyć pracę z życiem rodzinnym oraz spędzać wystarczająco dużo czasu ze swoimi dziećmi. Należy również podkreślić istotną rolę takich interwencji, jak szkolenia, programy na rzecz zatrudnienia i programy wspierania rodzicielstwa, ponieważ dla wielu rodziców znalezienie pracy jest z różnych powodów niemożliwe. Wspieranie rodziny i rodzicielstwa może w ogromnym stopniu poprawić sytuację dzieci, zwiększając poczucie pewności siebie i ogólny poziom dobrostanu u ich rodziców.
- Ze względu na ograniczone środki finansowe wszystkie wysiłki koncentrują się na osiągnięciu pozytywnych wyników. Usługi i działania interwencyjne muszą się wykazać skutecznością w rozwiązywaniu problemów społecznych. Polityka rodzinna oraz programy i usługi wspierania rodziców powinny być **oparte na dowodach empirycznych** i odzwierciedlać najlepsze praktyki — bazować na skutecznych, sprawdzonych rozwiązaniach. Nie należy jednak zapominać o istotnym znaczeniu współdziałania oraz komplementarności praktyk i rozwiązań politycznych wypracowanych przez różne sektory, a także o ich wzajemnych powiązaniach. Równocześnie z wydaniem Rekomendacji Komisja Europejska uruchomiła internetową **Europejską Platformę na Rzecz Inwestowania w Dzieci**, której zadaniem jest gromadzenie i upowszechnianie innowacyjnych praktyk, które w istotny i dowiedziony empirycznie sposób poprawiają sytuację dzieci w obszarach wymagających reformy praktyki i rozwiązań politycznych. Platforma będzie służyła jako forum wymiany wiedzy na poziomie Unii Europejskiej.
- Koalicja organizacji pozarządowych apeluje o ustanowienie roku **2014 Europejskim Rokiem na Rzecz Godzenia Pracy Zawodowej z Życiem Rodzinnym**⁴. Organizacja Eurochild jest

³ European Commission Recommendation “Investing in children: breaking the cycle of disadvantage”, C(2013) 778 final. Zob. też Eurochild (2013), *Overall assessment of the European Commission Recommendation “Investing in children: breaking the cycle of disadvantage” & suggestions for implementation at national level*, Brussels. Materiał dostępny pod adresem: www.eurochild.org/en/policy-action/child-poverty-in-the-eu/index.html

⁴ Więcej informacji na stronie: http://eyf2014.wordpress.com/?utm_source=Newsletter&utm_campaign=c6f5e75e14-Press_Release+25%2F09%2F2012&utm_medium=email

członkiem tej koalicji, prezentując perspektywę praw dziecka/dobra dzieci. Zdaniem Eurochild programy polityczne i działania ułatwiające łączenie pracy zawodowej z życiem rodzinnym powinny być kluczowym elementem procesu wychodzenia Europy z kryzysu. Dostęp rodziców do rynku pracy stanowi istotną część tego procesu, ale miejsca pracy to jeszcze nie wszystko. Czy wynagrodzenie za pracę jest wystarczające, aby zapewnić rodzinom należyte dochody? Czy pracujący rodzice są fizycznie i emocjonalnie dostępni dla swoich dzieci? Czy istnieją wysokiej jakości usługi, dzięki którym rodzice mogą spokojnie pracować, wiedząc, że ich dziećmi zajmują się troskliwi profesjonalści? Europejski Rok może skupić uwagę Europejczyków na tych kwestiach i przyczynić się do tego, że proces wychodzenia Europy z kryzysu będzie obejmował wszystkie ważne sfery, dbając o najlepiej pojęty interes dzieci.

- Wreszcie, w 2014 roku Organizacja Narodów Zjednoczonych będzie obchodzić dwudziestą rocznicę ustanowienia Międzynarodowego Roku Rodziny⁵.

2. Przykłady inspirujących praktyk w Europie

Kompendium zawiera **zróżnicowane** przykłady inspirujących praktyk, które dowiodły swojej skuteczności w działaniach na rzecz dzieci i rodzin. Wybrano je ponieważ po pierwsze, są innowacyjną odpowiedzią na wyodrębnioną potrzebę, trudność społeczną, sytuację ekonomiczną czy polityczną, na poziomie krajowym/regionalnym/lokalnym; po drugie – kluczowa była motywacja do czerpania z opisanych doświadczeń i możliwość replikowania danej praktyki oraz jej szerszego zastosowania w danym kraju czy w całej Europie. Naszą intencją nie było gromadzenie wielu porównywalnych inicjatyw, tym niemniej opisane w dokumencie studia przypadków mają wiele wspólnych wątków. Wszystkie zebrane inicjatywy:

- stawiają sobie za cel pracę z rodzicami, rodzinami i wspólnotami lokalnymi, aby w ten sposób promować **otoczenie sprzyjające** rozwojowi dziecka;
- wskazują na potrzebę podejmowania **odpowiednio dobranej** interwencji, realizowanej **w stosownym czasie**, gdy dziecko, rodzice czy rodzina znajdują się **w trudnej sytuacji**;
- opierają się na **podstawowych zasadach** zakładających podejście nieoceniające i niestygmatyzujące, współuczestnictwo i skupienie na atutach, powszechną dostępność świadczeń i wczesną interwencję dla najbardziej potrzebujących;
- uwzględniają **współpracę międzysektorową**, jako sposób angażowania rodzin, budowania ich odporności i umacniania ich.

W ramach tego ogólnego kontekstu, każda inicjatywa kładzie główny **nacisk** na inny element:

- **Hiszpania/Irlandia Północna/Francja** skupiają się przede wszystkim na umacnianiu rodzin i wspólnot lokalnych oraz promowaniu spójności społecznej;
- **Belgia/Holandia/Niemcy/Szwecja/Włochy/Polska** za główny cel stawiają sobie wspieranie rodziców w realizacji ich zadań rodzicielskich;
- **Rumunia/Bułgaria/Walia** koncentrują się na zapobieganiu oddzielaniu dzieci z grup ryzyka od ich rodzin.

Nie są to oczywiście całkowicie odrębne kategorie; niektóre cechy programów nakładają się na siebie: np. Francja i Irlandia Północna oferują indywidualne wsparcie dla rodziców borykających się z realizacją zadań rodzicielskich, obniżając równocześnie ryzyko rozdzielenia rodzi-

⁵ Więcej informacji na stronie: www.family2014.org/home.php

ny. W Hiszpanii (pośrednio) i w Niemczech promowana jest zasada równowagi między pracą a życiem rodzinnym. Bułgaria, działając z myślą o utrzymaniu spójności rodziny, prowadzi równocześnie działania umacniające wspólnoty lokalne. Promowane w Szwecji strukturalne podejście do wsparcia dla rodziców opiera się na organizacji i rozwoju społeczności itd.

Kolejna uwaga dotyczy wykorzystania programów rodzicielskich (programów opartych na dowodach). Dla przykładu Szwecja i Walia wykorzystują szeroką gamę programów w różnych kontekstach, określając je jako kluczowy element swoich inicjatyw. Co ciekawe, Szwecja monitoruje swoje programy także z perspektywy praw dziecka. Holandia z kolei wykorzystuje tylko jeden program („Trzy P”), a ściśle przestrzeganie jego zasad jest tam postrzegane jako warunek powodzenia.

3. Wnioski i wyzwania

Analiza studiów przypadku pozwala wysnuć pewne ogólne wnioski, wskazuje też na najważniejsze wyzwania.

Świadczenia powinny być łatwo dostępne i realizowane w sposób umacniający beneficjenta

To bardziej skomplikowane niż mogłoby się wydawać. Praktyczny wymiar dostępności jest oczywiście bardzo ważny — lokalizacja świadczeń, struktura budynku, zróżnicowanie społeczne i kulturowe, godziny otwarcia, przystępność usługi — tym niemniej równie istotny jest wizerunek świadczenia wykreowany przez materiały promocyjne. Kilka analizowanych inicjatyw opisuje inwestycje w ten wymiar swoich programów. Z promocją związana jest oczywiście reputacja (marketing szeptany, np. w Hiszpanii), bo przyciągającym oko ulotkom muszą towarzyszyć dobre doświadczenia.

Większym wyzwaniem jest stworzenie otoczenia sprzyjającego konstruktywnemu zaangażowaniu rodziców. Wszystko zależy tu bowiem od umiejętności i kompetencji osób realizujących program, od ich zdolności wzbudzania w rodzicach zaufania, budowania z nimi relacji opartej na wzajemnym szacunku, rozwiązywania konfliktów i ujmowania podstawowych wartości leżących u podstaw projektu w konkretne działania. Podobnie jak rodzicielstwo, tak i „praca oparta na relacjach” nie jest wrodzoną umiejętnością przychodzącą każdemu z łatwością. Jej rozwój wymaga inwestycji w szkolenia i instruktaz (Francja, Szwecja Hiszpania mogą tu być przykładem).

Świadczenia muszą być przystosowane do uwarunkowań lokalnych i potrzeb indywidualnych rodzin

Istotnym wątkiem powracającym we wszystkich opisanych programach jest świadczenie usług z jednej strony użytecznych dla konkretnej rodziny, z drugiej strony — uwzględniających specyfikę danej okolicy czy społeczności lokalnej. Podobnie dużo miejsca poświęca się potrzebie udostępniania świadczeń w sposób zróżnicowany i wykorzystujący najbardziej odpowiednie zasoby społeczności (np. Holandia, Belgia, Irlandia Północna, Szwecja).

W rzeczywistości, indywidualne działania pomocowe dla rodzin i rodziców nie odbywają się w próżni. Umacnianie rodzin i sieci społecznościowych oraz wspieranie grup rówieśniczych pomaga zwiększać samoocenę rodziców i rozbudowywać ich umiejętności. To z kolei przekłada się na lepszą jakość życia i rozwój dziecka. W przypadku niektórych projektów ociągnięcie

celów nie byłoby możliwe bez bliskiej współpracy z organizacjami zakorzenionymi w lokalnej społeczności, ułatwiającymi dostęp do grupy docelowej i usprawniającymi komunikację z nią (np. Hiszpania, Bułgaria). Kreowanie nieformalnych sieci, promowanie włączenia społecznego i partnerstw na poziomie społeczności jest też kluczowym elementem modeli zakładających realizowanie świadczeń w oparciu o centralne punkty węzłowe (Irlandia Północna), przy czym planowanie i rozwój sieci usług przebiega na bazie lokalnych systemów planowania.

Niektóre opisy przypadków sygnalizują, że duża liczba osób zaangażowanych w realizację inicjatywy jest sama w sobie wyzwaniem; niełatwe jest bowiem wierne odwzorowanie głównych celów, etosu i fundamentalnych zasad projektu. Do tego problemu nawiązujemy też w kolejnym punkcie dotyczącym współpracy międzysektorowej.

Silna współpraca międzysektorowa jest opoką, na której wspierają się świadczenia na rzecz rodziców; jest to też klucz do odpowiednio dobranej i wczesnej interwencji

Współpraca między świadczeniodawcami to motyw przewodni powracający we wszystkich opisach przypadków. Nie ma wątpliwości, że lepsza koordynacja usług oznacza skuteczniejsze reagowanie na potrzeby pomocowe i lepsze wykorzystanie zasobów. W przypadku usług kierowanych do dzieci i rodziców z grup ryzyka, o trwałości interwencji decyduje możliwość utworzenia i aktywowania sieci wsparcia wokół rodziny (np. Walia), rozwój dobrej współpracy partnerskiej z szerokim spektrum miejscowych organizacji świadczących usługi mniej specjalistyczne pozwala bowiem bezpiecznie przedstawiać rodzinę z bardziej intensywnej interwencji na ogólne wsparcie.

Co zrozumiałe, obok korzyści współpraca generuje też trudności. Najczęściej powracają tu następujące tematy: godzenie potrzeb i interesów wszystkich zaangażowanych organizacji; czas potrzebny na koordynację i planowanie strategiczne; unikanie niepotrzebnej konkurencji; przetwarzanie i wymiana informacji; uzgodnienie wspólnych celów; podtrzymanie standardów jakości. Co więcej, współpraca międzysektorowa nie wszędzie jest tradycją, w niektórych krajach wdrożenie takich metod pracy wymagało kampanii świadomościowych i działań promocyjnych (np. Polska).

We wszystkich opisanych przypadkach, rozwiązaniem wskazanych problemów były wspólne szkolenia i rozwój personelu oraz dobra komunikacja i koordynacja na wszystkich poziomach administracyjnych. Zaproponowano też kilka wartościowych przykładów „protokołów roboczych” (np. wymiana informacji w Irlandii Północnej) i „standardów jakości” gwarantujących równą wartość świadczeń (np. Polska).

4. Zalecenia dotyczące polityk

1. Wszyscy rodzice wykazują pewne wzorce zachowań niekorzystnie wpływające na dzieci. Rodzice borykający się z trudnościami finansowymi czy własnymi bolesnymi doświadczeniami z dzieciństwa mogą być za mało dostępni emocjonalnie, aby zapewnić dziecku konieczne wsparcie. Niewielka część z nich popada w uzależnienia, przez co dziecko trafia do grupy ryzyka zagrożonej krzywdzeniem czy zaniedbywaniem. Najlepszym sposobem pomocy dzieciom w takiej rodzinie nie jest karanie rodziców, lecz raczej zapewnienie rodzinie niezbędnego wsparcia materialnego i odpowiednio dobranych interwencji socjalnych umożliwiających rodzicom właściwe wypełnianie zobowiązań rodzicielskich.

2. W długoterminowej perspektywie utrzymanie dziecka w rodzinie jest tańsze. Ma też więcej sensu, polega bowiem na wykorzystaniu własnych zasobów rodziny oraz umacnianiu i dawaniu autonomii osobom, które ostatecznie ponoszą odpowiedzialność za wychowanie swoich dzieci. W ostatecznym rozrachunku wszyscy wygrywają. Niektóre rządy dostrzegają potrzebę inwestowania w świadczenia przekładające się na długofalową zmianę: wczesną edukację i opiekę, wsparcie i umacnianie rodziny, mediację itd. Niestety, zbyt często działania decydentów opierają się wyłącznie na celach krótkoterminowych. Wysokiej jakości usługi na rzecz rodziny i dziecka, opieka zdrowotna, edukacja i równo dostępne usługi socjalne powinny być postrzegane jako inwestycja w przyszłość, a nie koszt. Rozwój takich umacniających świadczeń, wspomagających dziecko i rodzinę, jest też dodatkowym źródłem zatrudnienia i rozwoju gospodarczego.
3. Wspieranie rodzin i rodzicielstwa jest nieodzownym elementem walki z ubóstwem wśród dzieci i promowania dobrostanu dziecka. Dla maksymalnej efektywności musi mu jednak towarzyszyć skuteczna interwencja na poziomie podstawowych przyczyn biedy i wykluczenia społecznego, rozprawiająca się z barierami strukturalnymi i nierównościami. Interwencje dotyczące rodzicielstwa powinny być realizowane równoległe z szerszym wsparciem rodziny, jako część wszechstronnego pakietu promującego prawa dziecka i jego dobrostan. Łatwo zrzucić winę za ubóstwo wśród dzieci na nieudolność rodzin i rodziców, którzy nie biorą odpowiedzialności za swoje potomstwo. W rzeczywistości jednak wskazywanie na złe rodzicielstwo jako przyczynę biedy wśród dzieci oznacza, że nie dostrzegamy głęboko zakorzenionych strukturalnych źródeł ubóstwa i wykluczenia społecznego. Kultura obwiniania rodziców pogłębi jeszcze podziały społeczne i marginalizację rodzin w najtrudniejszych okolicznościach życiowych, ze szkodą dla dzieci.
4. Wspieranie rodziny i rodzicielstwa obejmuje szeroką gamę działań rozwijających umiejętności niezbędne w realizacji roli rodzica i umacniających dziecko w rodzinie. Może to być uniwersalne poradnictwo dla wszystkich albo celowane, specjalistyczne świadczenia dla najbardziej potrzebujących. Wszystkie usługi kierowane do rodzin muszą jednak przestrzegać zasady braku stygmatyzacji, powinny się opierać na umacnianiu, współuczestnictwie i skupieniu na atutach; mają być dostępne dla wszystkich, ale oparte na modelu uniwersalizmu progresywnego. **Koncepcjom usług wsparcia powinny przyświecać prawa dziecka.**
5. Na poziomie Unii Europejskiej istnieje duże zapotrzebowanie na polityki i praktyki oparte na dowodach. Co to konkretnie oznacza dla przyszłości świadczeń rodzinnych? W kontekście cięcia wydatków publicznych, kluczowe jest dobieranie **usług i interwencji o potwierdzonej skuteczności w rozwiązywaniu wyzwań społecznych**. Stosowane rozwiązania muszą stale ewoluować w odpowiedzi na zmieniające się potrzeby beneficjentów; ważne miejsce zajmują też innowacyjne sposoby reagowania na utrwalone problemy. **W pogoni za efektywnością, skłonność do wdrażania ustrukturalizowanych interwencji opartych na precyzyjnej instrukcji może jednak w niektórych kontekstach odbierać należne znaczenie wiedzy praktycznej i doświadczeniu w zaspokajaniu potrzeb rodzin. Kluczowe jest zachowanie równowagi pomiędzy tymi dwoma sposobami podejścia.**

Agata D'Addato, Starszy Koordynator Polityk Eurochild
agata.daddato@eurochild.org

Anne Williams, Konsultant ds. Dziecka i Rodziny
a.williams@wanadoo.fr